

Michał Siwiec-Cielebon

Zostanie po nich ziemi kopczyk...? Groby wojenne z I wojny światowej na ziemi wadowickiej - przegląd problematyki

Wadoviana : przegląd historyczno-kulturalny 11, 87-113

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MICHAŁ SIWIEC-CIELEBON

ZOSTANIE PO NICH ZIEMI KOPCZYK...?

Groby wojenne z I wojny światowej na ziemi wadowickiej – przegląd problematyki

*Przechodniu - zatrzymaj się, my już więcej nie zwyciężymy,
z naszej śmierci zakwitnie znowu wiosna.*

(Napis na jednym z cmentarzy I wojny w Beskidzie)

Wojna – jedna z największych tragedii człowieka, wywołwana i realizowana jego rękami – pozostawia ślady na powierzchni ziemi i w ludzkiej świadomości. Toczące się na ziemiach Rzeczypospolitej – również w okresie rozbiorów Polski – działania wojenne odcisnęły swoje piętno na wszystkich prawie zakątkach naszego kraju, także na południowych terenach nazywanych historycznie Małopolską, a przez zaborców Galicją. Zniszczenia materialne dają się z czasem usunąć, ślady w ludzkiej pamięci zacierają się, a wraz z odchodzeniem pokoleń wymierają. Po latach pozostają na kartach podręczników historii, spisanych wspomnień, w legendzie i... na cmentarzach. Jeżeli te zapisy podręcznikowe, legendarne i wspomnieniowe bywają niekiedy heroiczno-pięknymi lekcjami dziejów, nauką patriotyzmu czy tworzywem literackim, te cmentarne pozostają przede wszystkim bezwzględnymi świadectwami i dokumentami tragedii poszczególnych ludzi i narodów pchniętych do zbrojnych zmaganiań, ale często umierających znacznie mniej heroicznie, na bardziej i mniej pospolite choroby, nędzą wojenną wywołane. I głównie takie właśnie są groby żołnierzy I wojny światowej pozostałe na ziemi wadowickiej.

ZAKRES TERYTORIALNO-CHRONOLOGICZNY I MERYTORYCZNY OPRACOWANIA

W chwili wejścia w życie uchwalonej 26 marca 1933 r. ustawy o grobach i cmentarzach wojennych powiat wadowicki obejmował znacznie większy obszar, niż na początku XXI w. Oprócz terenów należących obecnie do powiatu, władzy Starostwa w Wadowicach podlegały także gminy Zator i Przeciszów

obecnego powiatu oświęcimskiego a także miejscowość Głębowice, która należała tradycyjnie do gminy w Wieprzu i do powiatu wadowickiego, a dopiero od kilku lat należy do gminy Osiek powiatu oświęcimskiego, oraz gminy Budzów, Zembrzyce, Maków Podhalański i Zawoja z powiatu suskiego. I dane dotyczące tego obszaru obejmuje niniejsze opracowanie. Należy jednak pamiętać, iż w ostatnich latach zaboru austriackiego oraz w pierwszych latach niepodległej Rzeczypospolitej na wymienionym obszarze kilkakrotnie zmieniano granice administracyjne, tworząc lub likwidując jednostki szczebla powiatowego. I tak pas południowych gmin powiatu – Budzów, Maków, Zawoja – należał pierwotnie do powiatu myślenickiego, aby z czasem znaleźć się wraz z Zembrzycami w nowo powstałym powiecie makowskim, a dopiero od 1932 r. w wadowickim. Z kolei kilkakrotnie tworzony i likwidowany powiat oświęcimski oprócz Zatora i Przeciszowa obejmował także Spytkowice, zaś po likwidacji powiatu oświęcimskiego niektóre z tych gmin przypisano pierwotnie do powiatu bialskiego, by dopiero po korektach przywrócić je do powiatu wadowickiego.

Ramy czasowe wyznaczają oczywiście daty wojennych zmagañ, czyli lata 1914–1918, z jednym wszakże zastrzeżeniem generalnym. W niektórych przypadkach ranni czy chorzy w okresie wojny zmarli już po oficjalnym zakończeniu walk i podpisaniu traktatów pokojowych. Równocześnie specyfiką ziem polskich – a więc także Małopolski Zachodniej, zwanej ówczesnie Zachodnią Galicją – jest prawie płynne przejście od działań wojennych firmowanych i wykonywanych przez państwa zaborcze, a w których uczestniczyło wielu mieszkańców regionu, do walk o niepodległość odradzającej się RP i o jej granice. Dlatego na niektórych cmentarzach groby wojenne z I wojny światowej sąsiadują z grobami uczestników walk w latach 1918–1921. Każdorazowo, kiedy takie sąsiedztwo wykazane jest w dokumentach lub możliwe do wykazania przez inne materiały, opisane to zostało w prezentowanym tekście.

Pojęcie grobów i cmentarzy wojennych precyzuje wspomniana wyżej ustawa z dnia 28 marca 1933 r., która w niewiele zmienionym kształcie obowiązuje w Polsce do chwili obecnej. Zakresem merytorycznym opracowania objęto cmentarze, które odnotowane zostały w ewidencji dawnego Wojskowego Urzędu Opieki nad Grobami Wojennymi działającego do 1923 r. przy Dowództwie Okręgu Generalnego, później Dowództwie Okręgu Korpusu nr V w Krakowie. W związku ze zmianą kompetencji władz wojskowych i cywilnych sprawy grobownictwa przeszły następnie w gestię administracji cywilnej, a koordynatorem działań z tego zakresu był krakowski Urząd Wojewódzki, wykonujący zadania za pośrednictwem i pomocą właściwych terytorialnie starostw powiatowych i ich agend fachowych.

Opracowanie podaje miejsce poszczególnych grobów, kwater czy cmentarzy oraz dostępne informacje o pochowanych tam osobach i obejmuje 19 cmentarzy, na których spoczywają wojskowe ofiary I wojny światowej. Spośród nich 14 znajduje się w granicach obecnego powiatu wadowickiego, 2 w powiecie oświęcimskim i 3 w powiecie suskim. Z konieczności narzuconych objętością łamów „*Wadovian*” największy obiekt cmentarnictwa wojennego w powiecie – Cmentarz Wojskowy w Wadowicach i Cmentarz Wojenny nr 473 – omówiony zostanie jedynie ogólnie, będąc w przyszłości tematem odrębnego opracowania. Z powyższego rachunku wynika więc, że w niniejszym tekście szczegółowo omówionych zostanie 18 nekropolii wojennych. Dla porządku należy zwrócić uwagę na fakt, że w większości wypadków obiektem informacji nie są całe cmentarze, ale zlokalizowane na nich groby wojenne – od jednego do kilku lub kilkudziesięciu – bowiem większość kwater i grobów wojennych mieści się na cmentarzach cywilnych, czyli wyznaniowych. Świadomie używam tutaj określenia „wyznaniowe”, bowiem przedmiotem opisu oprócz cmentarzy parafialnych – w przypadku terenu omawianego powiatu rzymsko-katolickich - jest także kwatery wojenna na wadowickim cmentarzu izraelickim.

I WOJNA ŚWIATOWA I PORZĄDKOWANIE SPRAW GROBÓW WOJENNYCH

Pierwszy okres zmagani wojennych, od jesieni 1914 do wiosny 1915 r. bezpośrednio dotknął Galicję, doprowadzając do zajęcia większości jej obszaru przez armię rosyjską. Dopiero wyparcie wojsk rosyjskich w kierunku wschodnim pozwoliło na stopniowe uporządkowanie spraw pochówków poległych i zmarłych oraz ujęcie powstałych grobów wojennych w systematycznych ramach. Pierwsze oddziały zajmujące się pochówkami i grobami wojennymi – nazywane Oddziałami Oczyszczania Pobojoowisk – powstały na początku wojny przy cesarskich i królewskich Komendach Etapów (k. u k. Etappenkommando), czyli jednostkach administracyjnych zajmujących się organizacją życia wojskowego na bezpośrednim zapleczu poszczególnych armii. W głębi terytorium kraju administrację spraw grobownictwa wojennego powierzono formacjom, które wcześniej administrowały cmentarzami garnizonowymi oraz wojskowym komendom powiatowym (rejonowym) – k. u k. Bezirkshauptmannschaft-Kommando. Główne skupiska cmentarzy i grobów wojennych znalazły się na wschód od Krakowa, na ziemi tarnowskiej i nowosądeckiej, szczególnie w pasie walk pozycyjnych od późnej jesieni 1914 r. i zimy 1914/15 do wiosny 1915 r.

Najbardziej zachodnia część Galicji, położona na południowy zachód od Krakowa, aż po granicę Galicji i Śląska austriackiego na rzece Białej, pozostała poza bezpośrednim obszarem działań wojennych określanym w historiografii jako Westgalizischen-Kampfgebiet (zachodniogalicyski obszar – względnie teren – wojenny). Ziemia wadowicka nie będąc bezpośrednim terenem działań bojowych, ze względu na prowadzenie walk niedaleko na wschód od Twierdzy Kraków i w Beskidach stała się na wiele miesięcy zapleczem frontu. Przez obszar powiatu szły transporty rannych i chorych, lokowano tutaj szpitale wojenne. Jednym z głównych skupisk wojennego szpitalnictwa stały się na wiele miesięcy same Wadowice (niektóre ze szpitali działały w mieście do końca zmagania wojennych), gdzie oprócz istniejącego od 1830 r. Szpitala Wojskowego, nazywanego w niektórych materiałach Szpitalem Zapasowym czy Szpitalem Epidemicznym, ulokowano kilka lazaretów polowych, a także wielki obóz jeniecki wraz z lazaretem dla wziętych do niewoli żołnierzy przeciwnika. Jeden z pamiętnikarzy zastanawiając się nad przyczyną zlokalizowania przez austro-węgierskie Naczelne Dowództwo Armii (Armee Ober Kommando) w niewielkim miasteczku i jego okolicy kilku, a czasem nawet kilkunastu jednostek szpitalnych posunął się nawet do żartu, rozwiązując skrót nazwy instytucji będącej autorem tego pomysłu – AOK – jako „Alles ohne Kopf” czyli „wszystko bez głowy”. Faktycznie nagromadzenie kilkudziesięciu tysięcy jeńców oraz co najmniej kilkuset (a okresowo znacznie ponad tysiąca) chorych i rannych w miasteczku liczącym przed wybuchem wojny niespełna 7,5 tys. ludności i w jego najbliższej okolicy, przy niedostatku zapasów żywności i w bliskości frontu było działaniem nieco zaskakującym¹. Niektóre źródła oceniają, że liczba zgromadzonych w Wadowicach i okolicy jeńców i chorych przewyższała liczbę ludności miejscowej dziesięciokrotnie, a może i więcej razy. Ślady tego nagromadzenia rannych i jeńców odnotowano m.in. w kronikach wadowickiego klasztoru Ojców Karmelitów Bosych². Skutkiem umieszczenia w mieście i sąsiedniej Kleczy Dolnej tak licznego skupiska jeńców, zaś w samych Wadowicach również wielu szpitali była duża liczba umierających tutaj żołnierzy armii austro-węgierskiej, ale również innych zaangażowanych w konflikcie wojsk, w tym jeńców rosyjskich. Prawie wszystkich zmarłych w tutejszych szpitalach polowych pochowano na położonym na północnym obrzeżu miasta Cmentarzu Wojskowym, będącym wcześniej – co najmniej od końca lat 40. XIX w. – miejscem

1 Inż. Józef Proskowiecki, *Z pamiętnika idealisty. Część II. My Pierwsza Brygada*, Kraków 1928.

2 *Wadowice w zapiskach klasztornych kronikarzy 1892–1945*, teksty wybrał i opracował Czesław Gil OCD, Wadowice 2002, str. 23-54.

grzebania żołnierzy zmarłych we wspomnianym Szpitalu Wojskowym. Żołnierzy wznania mozaistycznego grzebano z reguły na Cmentarzu Izraelickim. Jedynie sporadycznie natomiast pochówków wojennych dokonywano na wadowickim cmentarzu parafialnym.

ZAPOMNIANE GROBY, NIEZNANE NAZWISKA – BIAŁE PLAMY HISTORII

Cmentarze wojenne na obszarze Galicji Zachodniej objętym działaniami wojennymi doczekały się wielu opracowań o różnym poziomie naukowym, jednak publikacje te przez wielość tytułów i wielkości nakładów niewątpliwie poszerzają zakres wiedzy o temacie, a równocześnie także krąg osób mających do tej wiedzy dostęp³. W przypadku cmentarzy zlokalizowanych na ziemi wadowickiej sytuacja jest nieporównywalna. Praktycznie problematyka ta w świadomości lokalnej społeczności nie istnieje. A co za tym idzie, nie istnieje także w szerszej świadomości społecznej. Wiele grobów uległo zniszczeniu, o wielu pochowanych nie mamy dokładniejszych wiadomości. Niniejszy tekst jest więc nie tylko pierwszą próbą uporządkowania wiedzy o tym zagadnieniu na omawianym terenie, ale w intencji autora jest także oddaniem hołdu wszystkim ofiarom wojennym pochowanym na ziemi wadowickiej. Równocześnie jest próbą zwrócenia uwagi mieszkańców miejscowości, w których groby wojenne zostały zlokalizowane, na konieczność ich ratowania, ocalenia, czy odrestaurowania, względnie, w przypadku gdy upływ czasu nie pozwolił ich ocalić, innego upamiętnienia żołnierzy pochowanych na poszczególnych nekropoliach.

Podstawą do systematycznego ujęcia grobów wojennych w województwie krakowskim była numeracja nadana grobom i cmentarzom powstałym po ustaniu działań wojennych we wschodniej części województwa. Zakładał owe cmentarze specjalnie powołany wobec bardzo krwawych strat w pierwszym okresie wojny Oddział Grobów Wojennych w Galicji Zachodniej, obejmujący działaniem

3 M.in. Rudolf Broch, Hans Hauptmann, *Die Westgalizischen Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914–1915*, Wien 1918; reprint tegoż wyd. przez Muzeum Okręgowe w Tarnowie w 1992 r.; wydanie polskie: Rudolf Broch, Hans Hauptmann, *Zachodniogaliczyjskie groby bohaterów z lat wojny światowej 1914–1915*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie 1995 r.; Jerzy J. P. Drogomir, „Polegli w Zachodniej Galicji 1914–1915 (1918)” wyd. Muzeum Okręgowe Tarnów, t. 1, 1998, t. 2, 2002, t. 3, 2005; Oktawian Duda, *Cmentarze z I Wojny Światowej w Galicji Zachodniej*, Warszawa 1995; Roman Frodyma, *Galiczyjskie cmentarze wojenne*, t. I, Warszawa 1995, t. II, Warszawa 1997; Agnieszka Partridge, Rafał Korzeniowski, *Otwórzcie bramy pamięci. Cmentarze wojenne z lat 1914–1918 w Małopolsce*, Kraków 2005.

całą strefę walk frontowych, podzieloną na dziesięć okręgów⁴ oraz wysunięty najbardziej na zachód dodatkowy okręg XI z podokręgiem Twierdzy Kraków. Zachodnia granica działalności Oddziału przebiegała z północy na południe mniej więcej wzdłuż linii: zachodnie przedpola Krakowa – na wschód od Skawiny – na zachód od Myslenic – na zachód od Jordanowa – na zachód od Nowego Targu do granicy Galicji z Orawą należącą do Królestwa Węgier. Łącznie w strefie działań wojennych założono, bądź rozbudowano 378 cmentarzy wojennych, dalsze 22 znalazły się w strefie bezpośredniego zaplecza frontu i w obrębie Twierdzy Kraków (Festung Krakau). Tak usystematyzowanych i ponumerowanych nekropolii było na obszarze późniejszego województwa krakowskiego równo 400. Jako kolejne nadano numery grobom i cmentarzom w pozostałej części Zachodniej Galicji, podległej c. i k. Dowództwu Okręgu Wojskowego w Krakowie (K. u. k. Militärkommando Krakau). Dlatego obiekty cmentarne na zachód od Krakowa mają numerację powyżej cyfry 400. Władze wojskowe i administracyjne niepodległej Rzeczypospolitej przejęły i utrzymały ten system numeracji.

W powiecie wadowickim zewidencjonowano 14 nekropolii – nadając im numery 473 i 473 B, od 474 do 483 oraz 484 i 484 B. Z kolei w powiecie oświęcimskim, a dopiero później w wadowickim znalazły się m.in. cmentarze o numerach 462 (Spytkowice) i 463 (Zator) zaś w powiecie myślenickim, przejściowo makowskim i wreszcie wadowickim cmentarze nr 424 (Bieńkówka), 425 (Maków – wtedy bez dodatku Podhalański w nazwie) oraz 432 (Zawoja). Oczywiście największym z nich był cmentarz wadowicki, co wynikało nie tylko z jego centralnego położenia, ale także z funkcji szpitalno-garnizonowej. Bez porównania mniej pochowanych odnotowano na cmentarzach przyszpitalnych działających przy polowych lazaretach w Zebrzydowicach (77) i Kalwarii Zebrzydowskiej (61). W Andrychowie odnotowano 22 groby z I wojny światowej, w Zatorze 16, zaś na pozostałych cmentarzach spoczęło po kilku lub po jednym żołnierzu. W niektórych wypadkach, sądząc po nazwiskach zmarłych i ich przydziałach wojskowych, byli to żołnierze pochodzący z ziemi wadowickiej, zapewne zmarli w rodzinnych miejscowościach podczas urlopów czy rekonwalescencji, ewentualnie przy wypełnianiu obowiązków służby terytorialno-garnizonowej. Do formacji szczególnie związanych z ziemią wadowicką poprzez znaczny kontyngent

4 Okręgi nosiły numery i nazwy: I – Żmigród, II – Jasło, III – Gorlice, IV – Łużna, V – Pilzno, VI – Tarnów, VII – Dąbrowa (obecnie Dąbrowa Tarnowska), VIII – Brzesko, IX – Bochnia, X – Nowy Sącz-Limanowa. Na wielu cmentarzach w tych okręgach pochowano żołnierzy pochodzących z ziemi wadowickiej, m.in. w rejonie Łużnej i Gorlic, gdzie walczył wadowicki c. i k. 56 pułk piechoty *Graf Daun*.

rekrutowanych żołnierzy można zaliczyć oprócz 56 pułku piechoty *Graf Daun* także 16 (Kraków) i 31 (Cieszyn) pułki piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), wielu wadowiczian służyło także w artylerii, kawalerii i taborach oraz sporadycznie w innych formacjach, głównie krakowskiego I Korpusu (Okręgu Wojskowego).

W większości przypadków przyczyny śmierci pochowanych nie są znane, nie odnotowywano ich bowiem w ewidencji, zaś metryki zgonów i karty pochowań są bardzo zdekompletowane. Zagadnienie to stanowi przedmiot odrębnych studiów autora niniejszego artykułu i w miarę uzyskiwania i weryfikacji danych będzie przedmiotem odrębnej publikacji.

Dla pełnego naświetlenia tematu konieczna jest jeszcze jedna informacja. Otóż już w okresie międzywojennym, kiedy władze polskie kontynuowały akcję porządkowania pochówków z I wojny światowej nie wszystkie groby wojenne udało się odnaleźć w terenie, mimo, iż ujęte były w zachowanej poaustriackiej dokumentacji. Takie przypadki odnotowano np. na cmentarzu w Makowie. Wielokrotnie, zwłaszcza w pierwszym okresie wojny, zmarli niezidentyfikowani w szpitalach grzebani byli jako nieznanymi z nazwiska, w przypadku wielu innych przy znanym nazwisku nie udało się ustalić formacji wojskowej, nawet jeżeli zmarły był żołnierzem armii austro-węgierskiej.

POCHOWANI W GROBACH WOJENNYCH NA ZIEMI WADOWICKIEJ

Niniejsze opracowanie podaje w zakresie dostępnym w zasobach archiwalnych dane o pochowanych żołnierzach, w układzie alfabetycznym według miejscowości, podając personalia i stopień wojskowy pochowanego, jego przydział do formacji i datę zgonu, zaś inne informacje, jeżeli były dostępne. Ze względów formalnych dane personalne podano w kolejności ujętej w wykazach pochowanych, sporządzanych w latach dwudziestych XX w., nie są więc uporządkowane alfabetycznie, a w niektórych wypadkach także chronologicznie. Pozostawiono także niekonsekwencje w nazwach formacji oraz oboczności imion i inne archaiczne formy pisowni i ortografii, zgodnie z zapisami w oryginalnych dokumentach. Ponieważ niejednokrotnie rękopiśmienne adnotacje są trudno czytelne, lub z powodu stosowanej stylistyki niemożliwe do jednoznacznego odczytania, w niektórych przypadkach podano alternatywnie inne brzmienie nazwiska lub pozostałych zapisów. Spisy przechowywane w krakowskim Archiwum Państwowym powstały już w okresie Polski niepodległej, na co wskazują polskojęzyczne formularze użyte do ich utworzenia. Niestety niejednokrotnie przepisujący – czy też spisujący – dane nie byli zbyt kompetentni, lub nie zadali

sobie trudu, aby zapisów dokonać dokładnie. Stąd znaczne prawdopodobieństwo niedokładności przypadkach wielu pochowanych. Jeżeli dalsze poszukiwania pozwolą na weryfikację danych, posłużą one do przygotowania publikacji w wersji uzupełnionej i poprawionej.

Artykuł nie omawia problematyki samych cmentarzy, bowiem wszystkie one są nekropoliami wyznaniowymi bądź gminnymi. Jedynym wyjątkiem w powiecie jest wspomniany Cmentarz Wojskowy – Cmentarz Wojenny nr 473 w Wadowicach, w przypadku którego omówiono zarys historii, niektóre aspekty założenia przestrzennego oraz podano sumarycznie przybliżone liczby pochowanych z poszczególnych okresów jego funkcjonowania. Podanie dostępnych danych o osobach pochowanych – mimo, że nie wszystkie są znane - znacznie przekracza nie tylko objętość obecnego artykułu, ale całego „Wadovian”.

I. Andrychów - Cmentarz Wojenny nr 484 - na Cmentarzu Parafialnym.

Grobów - 22, pochowanych – 22, znanych - 22.

1. szeregowy Józef **Kratina** – 28 pułk piechoty, 11 kompania – zm. 25.11.1914 r.
2. szeregowy Jan **Nowak** – 5 kolumna zaprowiantowania – zm. 27.11.1914 r.
3. cywil woźnica Wojciech **Golec** – artyleria forteczna, 3 kompania polna (polowa) – zm. 28.11.1914 r.
4. szeregowy Jan **Benker** – 2 pułk strzelców Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 9.12.1914 r.⁵
5. szeregowy Ignac Wilhelm **Aschl** – 3 pułk strzelców Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 11.12.1914 r.
6. szeregowy Piotr **Svacina** – 35 pułk piechoty – zm. 14.12.1914 r.
7. ułan Jofa **Persić** – 12 pułk ułanów – zm. 13.12.1914 r.
8. szeregowy zapasowy (rezerwy) Józef **Gregor** – 21 pułk piechoty, 2 kompania zapasowa – zm. 16.12.1914 r.
9. szeregowy Piotr **Palhuber** – 3 pułk strzelców Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 19.12.1914 r.
10. służący oficera (ordynans) Venzel **Perenski** – 29 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 1 kompania – zm. 20.12.1914 r.
11. cywilny woźnica Henryk **Praktyka** – armia austriacka – zm. 21.12.1914 r.
12. kanonier Marcin **Schulz** – 17 pułk artylerii polny (polowej) – zm. 25.12.1914 r.
13. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Emilian **Berezowski** – 215 batalion pospolitego ruszenia – zm. 4.01.1915 r.

5 Według zachowanej w aktach metryki zgonu (GW. 56, str. 691): strzelec 7 kompanii marszowej 2 p. strzelców cesarskich, ur. w roku 1893 w Altkinsberg, w powiecie Eger, w Czechach, zmarł 7.12.1914 r. w Szpitalu Rezerwowym nr 2 w Jarosławiu [prawdopodobnie w trakcie ewakuacji] i został pochowany 9.12.1914 r. w Andrychowie.

14. kanonier Emil **Lienert** – 13 pułk artylerii haubic polny (polowych) – zm. 19.01.1915 r.
15. szeregowy Lukas **Kościuk** – 80 pułk piechoty – zm. 22.01.1915 r.
16. szeregowy Karol **Gruber** – 49 pułk piechoty – zm. 22.01.1915 r.
17. pospolitak (szeregowy pospolitego ruszenia – Landsturm) Jan **Allex** - 24 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 7.01.1915 r.
18. szeregowy Timotiev **Obrem** – 1 pułk piechoty – 9.01.1915 r.
19. sierżant Stanisław **Walczak** – 56 pułk piechoty – 10.03.1915 r.
20. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia – Landsturm) Alois **Navratil** – 13 baon Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 12.03.1915 r.
21. plutonowy Tomasz **Jura** – Powiatowa Komenda Uzupełnień 31 Obrony Krajowej (Powiatowa Komenda Uzupełnień – nazwa z czasów niepodległej Polski - prawidłowo powinno być - Komenda Uzupełnień 31 pułku piechoty Obrony Krajowej) – zm. 11.04.1916 r.
22. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia – Landsturm) Teodor **Kaplicz** – 20 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 12.12.1916 r.

W okresie międzywojennym nie prowadzono badań pochowanych, według pochodzenia narodowościowego. Wyjątkiem była próba wyodrębnienia (oznaczenia w spisach) pochowanych na poszczególnych cmentarzach Węgrów, Niemców, Czechów i ewentualnie żołnierzy z państw bałkańskich, co niestety nie zostało przeprowadzone sumiennie i konsekwentnie. Dlatego wszystkie informacje autora artykułu odnośnie narodowościowego pochodzenia pochowanych mają charakter wstępny i wymagają dalszych badań. W przypadku pochowanych w Andrychowie brzmienie nazwisk i przydziały wojskowe wskazują, że na cmentarzu pochowano m.in. co najmniej kilku Czechów.

Wykaz żołnierzy i jeńców poległych i zmarłych przed 1 listopada 1918 r. dla cmentarza w Andrychowie, przechowywany w Archiwum Państwowym w Krakowie, pod sygn. GW 56, strony 689-698 nie zawiera dopisków dotyczących pochówków z lat 1918-1921, mimo, iż w przypadku niektórych innych cmentarzy dopiski takie sporządzono. Natomiast wydana w 1934 r. przez Wojskowe Biuro Historyczne *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918-1921* wymienia na str. 589 pod numerem 26481 szeregowego Szczepana **Mrzygłoda** z 12 pułku piechoty, zmarłego wskutek choroby w dniu 12.06.1919 r. w Andrychowie – a więc zapewne tam także pochowanego. Co ciekawe, jego nazwiska nie ma także na opracowanych w 1924 i 1928 r. listach 350 poległych i zmarłych żołnierzy 12 pp, ale obecne ustalenia pozwalają na wniosek, że na ostatniej liście (z 1928 r.) brakuje co najmniej ok. 120 nazwisk, a łączne straty wojenne 12 pp wynosiły ok. 480-500 żołnierzy. Problematyka ta będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

II. Bieńkówka – Cmentarz Wojenny nr 424 - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 2, pochowanych 2, znanych – 2.

1. szeregowy Piotr **Ryszawy** - 1 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 17.04.1918 r.
2. szeregowy Jan **Szczepaniak** - 56 pułk piechoty – zm. 26.07.1918 r.
Obydwa groby zlokalizowane były na tzw. starym cmentarzu.

III. Brody – Cmentarz Wojenny nr 483 - na Cmentarzu Parafialnym

Grób – 1, pochowany – 1, znany – 1.

1. strzelec Cesare **Decarli** – 3 pułk cesarskich strzelców tyrolskich - ur. 1895 - zm. 5.09.1915 r.
Brzmienie nazwiska i przydział wojskowy wskazują, że pochowany był Włochem z tzw. Górnej Adygi.

IV. Frydrychowice – Cmentarz Wojenny nr 482 - na Cmentarzu Parafialnym

Grób – 1, pochowany – 1, znany – 1.

1. szeregowy Franciszek **Machaczka** – 56 pułk piechoty – zm. 8.06.1917 r.

V. Głębowice – Cm. Woj. nr 481 - na Cmentarzu Parafialnym

Grób 1, pochowany – 1, znany – 1.

1. kanonier Antoni **Wandor** – 2 pułk artylerii fortecznej – zm. 25.02.1917 r.

W Wykazie żołnierzy i jeńców poległych i zmarłych przed 1 listopada 1918 r. dla cmentarza w Głębowicach (GW 56, str. 719-726) pochowanego oznaczono – najprawdopodobniej ze względu na brzmienie nazwiska – jako Węgra. Jest to ewidentna pomyłka osób weryfikujących dokumentację na początku lat 20. i pod koniec lat 30. XX w. Nazwisko Wandor jest spotykane na ziemi wadowickiej. Przydział wojskowy – 2 morawsko-galicyski pułk artylerii fortecznej *hrabiego von Beschi* – potwierdza błędność tej kwalifikacji. Pułk stacjonował bowiem w Krakowie i składał się w 38 procentach z Polaków 32 proc. z Niemców i 27 proc. Czechów, rekrutowanych z Galicji Zachodniej, Śląska austriackiego oraz północnych Moraw, czyli z obszaru krakowskiego I Korpusu armii austriackiej.

VI. Inwałd – Cmentarz Wojenny nr 480 - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 2, pochowanych – 2, znanych – 2.

1. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Józef **Longauer** – armia austriacka – zm. 26.11.1914 r.
2. starszy szeregowy Gottlieb **Spaček** – 12 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 3 kompania – zm. 19.04.1915 r.

VII. Izdebnik – Cmentarz Wojenny nr 479 - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 2, pochowanych – 2, znanych – 2.

1. sanitet (sanitariusz) Andrzej **Frosztega** – Stacja Chorych Kraków – zm. 29.04.1916 r.
2. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Wojciech **Grochowicki** – 56 pułk piechoty, 3 kompania Kielce – zm. 10.04.1918 r.

VIII. Kalwaria Zebrzydowska – Cmentarz Wojenny nr 478

Samodzielny obiekt cmentarny zlokalizowany na skraju lasu u stóp klasztoru przy drodze Kalwaria-Bugaj, naprzeciw muru dzisiejszego Wyższego Seminarium Duchownego OO. Bernardynów, jak podano w opisie urzędowym – **383 kroki od Klasztoru Bernardynów**. Cmentarz powstał dla potrzeb szpitala wojennego – lazaretu polowego kwaterującego w pierwszych miesiącach wojny – jesienią 1914 r. – w zabudowaniach klasztornych.

Grobów – 33, pochowanych – 61, znanych – 61.

1. kapral Piotr **Zawilski** – 34 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 4.10.1914 r.
2. woźnica Semen **Martinowicz** – armia austriacka – zm. 3.10.1914 r.
3. huzar Janos **Bedszir** – 5 pułk huzarów – zm. 3.10.1914 r.
4. szeregowy Ludwik **Neper** – Magazyn Zaprowiantowania Graz – zm. 6.10.1914 r.
5. kanonier Teodor **Peschke** – 29 pułk artylerii polnej (polowej), M. komp. 7 (7 kompania marszowa) – zm. 6.10.1914 r.
6. szeregowy Franciszek **Marek** – 81 pułk piechoty – zm. 6.10.1914 r.
7. kapral Georg **Hajduk** – 85 pułk piechoty – zm. 6.10.1914 r.
8. dragon Henryk **Winterleitner** – 15 pułk dragonów – zm. 7.10.1914 r.
9. szeregowy Henryk **Fridrich** – 24 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 11 kompania – zm. 7.10.1914 r.
10. kanonier Franciszek **Springklee** – armia austriacka – zm. 7.10.1914 r.
11. (bez stopnia) Georg **Keresztwi** – armia austriacka – zm. 7.10.1914 r.
12. szeregowy Mateusz **Bohusz** – 25 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 8.10.1914 r.
13. starszy szeregowy Nesir **Basić** – 4 bośniacko-hercegowiński pułk piechoty, 1 kompania – zm. 8.10.1914 r.
14. szeregowy Józef **Doppler** – 14 pułk piechoty, 10 kompania – zm. 8.10.1914 r.
15. szeregowy zapasowy (rezerwy) Adolf **Hörbe** – 10 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 2 kompania – zm. 8.10.1914 r.
16. pionier Józef **Wagner** – pułk telegraficzny – zm. 10.10.1914 r.
17. (brak stopnia) Emitron **Hauser** – (brak przydziału wojskowego) – zm. 10.10.1914 r.
18. szeregowy Leopold **Melchert** – 81 pułk piechoty, 1 kompania – zm. 10.10.1914 r.
19. sanitet (sanitariusz) Koloman **Kovacs** – 19 oddział sanitarny – zm. 10.10.1914 r.
20. szeregowy Metres **Bohusz** (względnie **Bohun**) – 25 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 8.10.1914 r.

21. szeregowy Jusin des Hamid **Sabić** – 2 bośniacko-hercegowiński pułk piechoty – zm. 9.10.1914 r.
22. strzelec Ferdynand **Sperger** – 2 pułk strzelców – zm. 9.10.1914 r.
23. szeregowy Józef **Nyolt** (względnie **Nydt**) – 11 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 9.10.1914 r.
24. szeregowy Oswald **Palenskij** – 81 pułk piechoty, 3 kompania – zm. 8.11.1914 r. (prawdopodobnie błąd - z chronologii wpisów wynika, że powinno być - 8.10.1914 r.)
25. strzelec Adolf **Statter** – 4 pułk cesarskich strzelców tyrolskich – zm. 9.10.1914 r.
26. szeregowy Wencel **Matousek** – 10 batalion marszowy – zm. 9.10.1914 r.
27. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Janos **Tvrđy** – 15 pułk piechoty – zm. 9.10.1914 r.
28. szeregowy Józef **Merunka** – 21 pułk piechoty – zm. 10.10.1914 r.
29. szeregowy Piotr **Adelmanseden** (względnie **Adelmauseden**) – 2 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 10.10.1914 r.
30. sanitet (sanitariusz) Friederyk **Sollak** – 2 oddział sanitarny – zm. 13.10.1914 r.
31. szeregowy zapasowy Franciszek **Danhel** – 99 pułk piechoty, 1 kompania – zm. 14.10.1914 r.
32. strzelec Franciszek **Wieser** -3 pułk strzelców Obrony Krajowej (Landwehr) – 17.10.1914 r.
33. szeregowy Konrad **Nowczaniuk** – 15 pułk piechoty – zm. 17.10.1914 r.
34. szeregowy August **Scholze** – 94 pułk piechoty – zm. 17.10.1914 r.
35. szeregowy Rudolf **Weiss** – 8 pułk piechoty, 8 kompania – zm. 13.10.1914 r.
36. woźnica Jan **Bátor** – (brak przydziału wojskowego) – zm. 13.10.1914 r.
37. starszy strzelec Ludwik **Stadeer** – 4 pułk cesarskich strzelców tyrolskich – zm. 13.10.1914 r.
38. szeregowy Błażej **Veres** – 68 pułk piechoty – zm. 15.10.1914 r.
39. szeregowy Józef **Pétervázy** – 79 pułk piechoty – zm. 15.10.1914 r.
40. szeregowy Józef **Pack** – 3 dywizjon taborów – zm. 15.10.1914 r.
41. szeregowy Karol **Karwat** – 21 pułk piechoty – zm. 15.10.1914 r.
42. pionier Stefan **Riedler** – 2 baon pionierów - zm. 16.10.1914 r.
43. honwed Miklos **Siwak** – 9 pułk piechoty Honwedu (węgierskiej Obrony Krajowej) – zm. 16.10.1914 r.
44. szeregowy Kazimierz **Mikulski** – 90 pułk piechoty, 14 kompania – zm. 17.10.1914 r.
45. szeregowy Karol **Hlousek** – 98 pułk piechoty, 3 M.komp. (3 kompania marszowa) – zm. 19.10.1914 r.
46. starszy szeregowy Karol **Erhart** – 4 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 1 kompania – zm. 19.10.1914 r.
47. honwed Istvan **Toth** – 16 pułk piechoty Honwedu (węgierskiej Obrony Krajowej) – zm. 19.10.1914 r.
48. honwed Istvan **Heorwath** – 20 pułk piechoty Honwedu (węgierskiej Obrony Krajowej) – zm. 20.10.1914 r.
49. woźnica Ferdynand **Tobiasiewicz** – (w rubryce armia – zaznaczona armia austriacka,

- natomiast w rubryce przydział wpisana – armia rosyjska - !?) – zm. 20.10.1914 r.
50. szeregowy Michał **Martiniec** – 34 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 22.10.1914 r.
 51. strzelec Józef **Remer** – 10 baon strzelców, 4 kompania – zm. 26.10.1914 r.
 52. strzelec Antoni **Kujer** - 3 pułk strzelców – zm. 17.10.1914 r.
 53. strzelec Jan **Innenbüchler** – 4 pułk piechoty, kolumna taborów – zm. 28.10.1914 r.
 54. szeregowy (brak imienia) **Garbuziński** – armia austriacka - tabory – zm. 28.10.1914 r.
 55. trębacz Franciszek **Dočkal** – 14 pułk piechoty Obrony Krajowej, 2 kompania – zm. 29.10.1914 r.
 56. kapral Józef **Sládek** – 9 dywizjon taborów, 1 szwadron – zm. 1.11.1914 r.
 57. starszy szeregowy tytularny Ferdynand **Grabmüller** – 14 pułk piechoty, 3 kompania – zm. 1.11.1914 r.
 58. dragon Marcin **Pratneker** – 5 pułk dragonów, 2 szwadron – zm. 3.11.1914 r.
 59. dragon Theodor **Haberzettl** – 1 pułk dragonów, 2 szwadron – zm. 6.11.1914 r.
 60. strzelec Józef **Mariacher** – 3 pułk tyrolskich strzelców cesarskich – ur. 1892 r. w Pragroten, powiat Lienz, Tyrol – zm. 7.10.1914 r.
 61. starszy strzelec Józef **Schrott** – 3 pułk tyrolskich strzelców cesarskich – ur. 1892 r. w Atgaung, powiat Bogen, Korneid, Tyrol – zm. 13.10.1914 r.

Według oficjalnego zestawienia na cmentarzu spoczywa m.in. dziesięciu Węgrów i dwóch żołnierzy odrębnych formacji bośniacko-hercegowińskich c. i k. monarchii. Pozostałych narodowości nie próbowano dotychczas wyodrębnić, ale sądząc z brzmienia nazwisk oraz przydziałów do formacji, można tu znaleźć na pewno Polaków, Czechów czy Słowaków, a szczegółowe badania mogą także zweryfikować liczbę Węgrów.

IX. Klecza Dolna – Cmentarz Wojenny nr 477 - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 4, pochowanych – 4, znanych – 3, nieznanymi - 1.

1. szeregowy taborów Georg **Pinkl** – Dywizjon taborów p. 4, kolumna 7/4 – zm. 11.11.1914 r.
2. szeregowy Jordan **Kellner** – 59 pułk piechoty, 3/IV marsz. komp. (3/IV kompania marsz. komp.) – zm. 4.04.1915 r.
3. **Nieznany** żołnierz armii rosyjskiej – zm. 14.10.1915 r.
4. giser Alois **Lis** – Huta w Fohlenhof / Klecza Dolna – zm. 24.04.1918 r.

X. Maków (Podhalański) – Cmentarz Wojenny nr 425 – na Cmentarzu Parafialnym

Grobów – 7, pochowanych – 7, znanych -7.

1. obserwator Oskar **Röver** – Stacja obserwacyjna Triest – zm. 29.11.1917 r.
2. szeregowy Józef **Bisaga** – 13 pułk piechoty Ołomuniec (Olmütz) – zm. 1.02.1918 r.

3. strzelec Stanisław **Pieróg** – 16 pułk strzelców – zm. 26.03.1918 r.
4. kanonier Ludwik **Skupień** – 146 pułk artylerii polnej (polowej) – zm. 3.07.1917 r.
5. szeregowy Andrzej **Brzózka** – 13 pułk piechoty – zm. 12.09.1918 r.
6. szeregowy Michał **Peueder** – armia austriacka – brak daty śmierci.
7. porucznik Józef **Budzoń** – armia austriacka – brak daty śmierci.

Położenie mogił od 2 do 5 nie zostało w okresie międzywojennym ustalone. Mogiła nr 1 znajdowała się na tzw. nowym cmentarzu parafialnym, groby nr 6 i 7 na tzw. starym cmentarzu.

XI. Marcyporęba – Cmentarz Wojenny nr 484 B - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 4, pochowanych – 4, znanych – 4.

1. szeregowy Paweł **Wołek** – 4 Armee Kommando Czernichów (Dowództwo 4 Armii) – zm. 26.09.1914 r.
2. szeregowy Franciszek **Grzywa** – 16 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 6.05.1914 r. (błąd w zapisie, powinno być 1915 lub 1916).
3. pospolitak szeregowy (szeregowy pospolitego ruszenia - Landsturm) Józef **Augustyniak** – Szpital Koński Kommando Opawa (Szpital Koni Dowództwa Opawa – Troppau) - zm. 28.05.1916 r.
4. szeregowy (brak imienia) **Klaja** – 1 baon wartowniczy Wiedeń – zm. 5.06.1916 r.

XII. Przytkowice – Cmentarz Wojenny nr 476 - na Cmentarzu Parafialnym

Grób – 1, pochowany – 1, znany – 1.

1. pospolitak kanonier (kanonier pospolitego ruszenia - Landsturm) Józef **Serwin** – 1 baon taborów Kraków – zm. 5.08.1918 r.

XIII. Spytkowice – Cmentarz Wojenny nr 462 - na Cmentarzu Parafialnym

Groby – 2, pochowanych – 2, znanych -2.

1. szeregowy pospolitego ruszenia (Landsturm) Jan **Brania** – Oddział utrzymania kolei Skawina-Zator – zm. 9.11.1914 r.
2. szeregowy Paul **Joachimek** – 56 pułk piechoty – zm. 30.03.1918 r.

XIV. Tłuczań Dolna – Cmentarz Wojenny nr 475 - na Cmentarzu Parafialnym

Grób – 1, pochowany – 1, znany – 1.

1. kapral Maks **Haslinger** – 3 dywizjon taborów – zm. 30.11.1914 r.

XV. Wadowice – Cmentarz Wojskowy – Cmentarz Wojenny nr 473

Samodzielny obiekt cmentarny. Pierwotny układ przestrzenny Cmentarza Wojskowego przetrwał do 1939 r., a w zarysie do 1967 r. Założony na planie prostokąta z krzyżującymi się alejami – główną od bramy wejściowej do wschodniego krańca Cmentarza i przecinającą ją prostopadłe nieco węższą aleją

na osi północ-południe, poprzez podział na cztery symetryczne pola grobowe przypominał nieco układ Cmentarza Garnizonowego w Tarnowie-Chyszowie, aczkolwiek w nieco mniejszej skali. Pola wschodnie miały po cztery rzędy grobów, pola zachodnie po pięć rzędów grobów. Po powiększeniu Cmentarza w latach I wojny światowej i przekształceniu do w Cmentarz wojenny nr 473, Cmentarz Wojskowy pozostał jednym z jego elementów, ale centralnym miejscem nowego wielkiego Cmentarza stał się pozostawiony tuż przed dawną i obecną bramą wejściową obszerny okrągły plac, na którego środku postawiono kilkumetrowej wysokości drewniany krzyż z ewangelicznym cytatem. Pomiędzy założonymi wtedy dodatkowymi kwaterami wytyczono aleje, umożliwiające dogodne dojście do odleglejszych zakątków nowych części Cmentarza. Ze względu na wysunięcie kilku kwater w kierunku północnym Cmentarz utracił wtedy symetryczny zarys.

Według dotychczasowych ustaleń Cmentarz Wojskowy powstał pod koniec pierwszej połowy XIX w. w pobliżu istniejącego od 1830 r. Szpitala Wojskowego, pełniącego także m.in. funkcje Szpitala Epidemicznego. Zachowane – niestety niepełne – dane pozwalają szacować, że w okresie od założenia Cmentarza do wybuchu I wojny światowej pochowano na nim około 1,5 tys. żołnierzy zmarłych w wadowickim Szpitalu Wojskowym i garnizonie, reprezentujących większość nacji wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej.

Od początku 1915 r. cmentarz włączony został do systemu grobownictwa wojennego armii austro-węgierskiej jako Cmentarz Wojenny nr 473, zaś na pobliskim Cmentarzu Żydowskim utworzono odrębną kwaterę dla żołnierzy wyznania mojżeszowego, oznaczoną jako Cmentarz Wojenny nr 473 B. Równocześnie pod koniec 1914 r. i w początkach roku 1915 austro-węgierskie Naczelne Dowództwo Armii stworzyło w Wadowicach skupisko obozów jenieckich do których kierowano jeńców rosyjskich branych do niewoli w miarę postępów frontu w kierunku wschodnim. Zwłaszcza w początkowym okresie funkcjonowania obozów stan liczebny jeńców w Wadowicach i Kleczy Dolnej znacznie przekraczał liczbę mieszkańców miasta. Komendę i jeden z obozów zlokalizowano na polach za Szpitalem Wojskowym, a w jego bezpośrednim sąsiedztwie uruchomiono szpital jeniecki. Wyniszczające wojenne warunki, rany i zły stan zdrowia jeńców powodowały wśród nich wiele chorób i zgonów, okresowo zwiększanych panującymi epidemiami m.in. cholery, tyfusu czy grypy tzw. „hiszpanki”. Skutkiem podwyższonej śmiertelności i zwiększonej liczby pochówków była konieczność znacznego poszerzenia obszaru Cmentarza Wojennego, na którym w latach I wojny światowej pogrzebano przedstawicieli wielu narodowości uczestniczących w konflikcie – z państwa austro-węgierskiego,

imperium rosyjskiego i cesarstwa niemieckiego. Według szacunkowych danych w tym okresie miejsce wiecznego spoczynku znalazło tutaj ok. 2,5 tys. żołnierzy różnych państw i narodów. Było wśród nich także kilku żołnierzy Legionów Polskich, jednak większość z nich została w okresie późniejszym ekshumowana do oddzielnej kwatery na wadowickim Cmentarzu Parafialnym, którą w latach dwudziestych określano w Wadowicach jako Grób Nieznanego Żołnierza i której zarys - pomniejszony nieco późniejszymi betonowymi obramowaniami – istnieje na parafialnej nekropolii do dnia dzisiejszego.

W latach walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej zarówno Szpital Wojskowy, jak i zlokalizowany w jego sąsiedztwie obóz jeniecki pełniły nadal swoje role w służbie odradzającej się Polski. W Szpitalu Wojskowym umierali z ran i chorób żołnierze WP, w szpitalu i obozie jenieckim jeńcy wojny polsko-bolszewickiej. Dodatkowo w okresie 1919-1921 w Wadowicach działał obóz internowanych dla żołnierzy byłych formacji ukraińskich, najpierw walczących z Polakami w Galicji Wschodniej, a później sprzymierzonych z Polską w walkach z bolszewikami o niepodległość Ukrainy. Także spośród tej grupy, wyczerpanej wojenną tułaczką i ciężkimi warunkami bytowymi liczna grupa znalazła spoczynek w grobach CW nr 473. Łącznie w okresie 1918-1921 na Cmentarzu pochowano 2160 osób – głównie Polaków i Ukraińców, ale także przedstawicieli innych narodowości m.in. z wielonarodowościowej Armii Czerwonej. Według obliczeń z okresu międzywojennego na Cmentarzu Wojennym (a więc poza Cmentarzem Wojskowym) znajdowało się 3200 mogił na długości 3560 mb. Pozostałe groby z okresu I wojny światowej znajdowały się na wolnych polach Cmentarza Wojskowego oraz na miejscach dawnych, ale wtedy już nieoznaczonych grobów z XIX w. Znaczna liczba pochowanych na Cmentarzu żołnierzy wojsk obcych – Austriaków, Węgrów, Rosjan, Czechów, Słowaków, Niemców czy Ukraińców (wcześniej nie wyróżniano tej narodowości, podobnie jak Białorusinów), a także innych narodowości, jak Litwinów, Serbów i Włochów – powodowała, że Cmentarz Wojenny nie był dla wielu osób cmentarzem polskim, swojskim obiektem patriotycznej adoracji. Był obcy. Niewątpliwie jednak właśnie te fakty zdecydowanie potwierdzają słuszność nazwy „Cmentarz Narodów” używanej na określenie wadowickiego Cmentarza w latach ostatnich.

Po ustaniu pochówków jego granice w terenie na prośbę władz wojskowych i miejskich ustalił wadowicki geodeta, starszy geometra ewidencyjny Józef Maszewski. I na tym prace przy porządkowaniu Cmentarza właściwie zakończono. Nie był nawet wyraźnie ogrodzony. Do rezygnacji z dalszego wykorzystywania Cmentarza Wojennego i Wojskowego prawdopodobnie przyczyniły się zarówno

jego odległość od centrum miasta i nie do końca uregulowany stan prawny części gruntów, ale także istnienie odrębnej kwatery wojskowej oraz licznych grobów weteranów walk niepodległościowych (uczestnicy Powstania Listopadowego i Styczniowego, legioniści, żołnierze walk z lat 1914–1918–1921) na Cmentarzu Parafialnym. Przy niewiele mniejszej odległości Cmentarza Parafialnego od centrum Wadowic, na nim istniała możliwość pochowania w bliskości rodziny, czy wręcz we wspólnym rodzinnym grobie. Powodowało to, że w okresie międzywojennym większość zmarłych kombatantów chowana była na tejże nekropolii i tamten cmentarz traktowano jako polski.

Mimo, że Cmentarz Wojenny nr 473 (wraz z Wojskowym) był w okresie międzywojennym w zasadzie nieczynny, wyjątkowo dokonywano tu pochówków, nielicznych i o mniejszym „ciężarze gatunkowym”. Pochowano tu m.in. kilku żołnierzy 12 pułku piechoty, którzy popełnili samobójstwo w czasie służby wojskowej, jak np. porucznika Tadeusza Wiktora Oświęcimskiego (1904–1936), ale już zmarłego w równie tragicznych okolicznościach zastępcę dowódcy 12 pp, podpułkownika Stanisława Dąbka (1894–1933) pochowano w Kwaterze Wojskowej Cm. Parafialnego, gdzie w niespełna rok później spoczął także zmarły na wadowickim Zaskawiu podporucznik Jakub Bajtlik (1843-1934), weteran Powstania Styczniowego.

W drugiej połowie lat 30. XX w. władze wojskowe – zarówno DOK nr V jak i Komenda Garnizonu w Wadowicach - czyniły starania o uregulowanie stanu własności działek zajętych pod Cmentarz w latach I wojny światowej i walk o niepodległość RP, prawdopodobnie z zamiarem przekształcenia nekropolii w czynny cmentarz garnizonowy. Dla tego celu operat geodezyjno-pomiarowy opracował inż. Stanisław Szymczykiewicz. Niestety, problemy z osiągnięciem porozumienia z niektórymi właścicielami gruntów, trudności budżetowe a później wybuch wojny uniemożliwiły doprowadzenie tych starań do pomyślnego finału. Wynikiem braku porozumienia w sprawie wykupu zajętych pod poszerzony cmentarz gruntów była przeprowadzona w 1938 i wiosną 1939 r. ekshumacja i komasacja większości ciał pochowanych na Cmentarzu Wojennym i pochowanie ich w zbiorowych mogiłach w obrębie Cmentarza Wojskowego.

Po wybuchu wojny w 1939 r. pochowano na Cmentarzu Wojskowym zmarłych w wadowickim Szpitalu Powszechnym (czyli Powiatowym) żołnierzy WP (co najmniej sześciu – pięciu w dniu 5.09 i jednego w dniu 9.09), natomiast nie potwierdziła się informacja o pochowaniu grupy cywilnych mieszkańców Andrychowa – ofiar niemieckiego bombardowania. Grupa taka pochowana została na cmentarzu parafialnym w Choczni.

Kiedy w roku 1945 Wadowice zostały zajęte przez Armię Czerwoną, poległych żołnierzy sowieckich pogrzebano na prowizorycznych cmentarzykach wojennych w Rynku oraz przy ul. 3 Maja, a na Cmentarzu Wojskowym pochowano – bez oznaczenia mogił – zebranych z pól w rejonie Tomici Wadowic żołnierzy niemieckich. Wiosną 1945 r. żołnierzy sowieckich ekshumowano z prowizorycznych płytkich mogił w Wadowicach i także pogrzebano na Cmentarzu Wojskowym, według dotychczas zebranych relacji, m.in. na pochowanych wcześniej Niemcach. W okresie od marca 1947 do marca 1948 na mocy decyzji ówczesnego starosty powiatu wadowickiego Stanisława Łyczkowskiego ekshumowano i złożono na Cmentarzu także szczątki żołnierzy sowieckich ekshumowanych z innych miejscowości powiatu⁶. Łącznie na cmentarzu pochowano 1399 żołnierzy sowieckich, z których tylko 63 znanych jest z nazwiska. Równocześnie inskrypcje imienne nielicznych ustalonych z nazwiska czerwoarmistów położono na wspólnych grobach niekoniecznie dokładnie w miejscu pochowania opisanych osób. Powrócono wówczas – już ostatecznie – do oznaczania Cmentarza w granicach pierwotnych, bez uwzględnienia znacznie większego obszaru pochówków z lat 1915–1921. Akcja ekshumacyjno-pochówkowa w drugiej połowie lat 40. XX w. była pierwszą formą przekształceń Cmentarza, dewastującą istniejący system grobów i kwater.

W okresie PRL pochówków dokonywano sporadycznie i Cmentarz pozostawał zamknięty – nierzadko nawet dla chcących odwiedzić groby czy zapalić znicze. W 1967 r. na zlecenie ówczesnych władz administracyjno-politycznych dokonano przebudowy układu Cmentarza i systemu kwaterowego, całkowicie zacierając jego pierwotny wygląd, „dedykując” go żołnierzom Armii Czerwonej poległym przy „wyzwalaniu” ziemi wadowickiej, oraz żołnierzom i partyzantom polskim walczącym w latach II wojny światowej – których na Cmentarzu pochowano naprawdę niewielu (partyzantów wcale). W 1975 r. przeniesiono na Cmentarz Pomnik Poległych Żołnierzy 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadowickiej, stojący do tego czasu przed dawnymi koszarami przy ul. Lwowskiej (ówcześnie 1 Maja). Pomnik ten NSZZ „Solidarność” przywróciła 15 listopada 1981 r. na jego pierwotne miejsce. W 1990 r. w rejon kwater sowieckich przeniesiono pomnik Armii Czerwonej stojący pierwotnie na wadowickim Rynku.

Łącznie w okresie około stu lat, kiedy Cmentarz Wojskowy i Wojenny były czynne pogrzebano na nich – według minimalnych danych szacunkowych – co

6 Żołnierzy sowieckich ekshumowano z: Brzeźnicy, Budzowa, Choczni, Kalwarii Zebrzydowskiej, Makowa Podhalańskiego, Mucharza, Ryczowa, Stryszowa, Wadowic, Wysokiej, Zatora i Zawoi.

najmniej 7560 osób. Dotychczasowe kwerendy archiwalne pozwalają na przyjęcie, że obecnie można ustalić dane personalne ok. 4500 pochowanych, czyli prawie 60 procent, a być może w miarę dalszych kwerend liczbę tę uda się zwiększyć.

Przez wiele lat środki finansowe przekazywane przez władze wojewódzkie na utrzymanie wadowickiego Cmentarza Wojskowego były zbyt niskie i niejednokrotnie władze Gminy musiały dołożyć kwoty z własnego budżetu, aby utrzymać Cmentarz w stanie, w jakim dotrwał do dziś. Nadzieje na przywrócenie Cmentarza Wojskowego do stanu zbliżonego do pierwotnego budzą obecnie inicjatywy niektórych parlamentarzystów oraz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Być może pozwolą one na pozyskanie środków finansowych koniecznych dla kompleksowych prac badawczych, dokumentacyjnych i renowacyjnych. Powinny one łączyć się ze staraniami o upamiętnienie możliwie jak największej liczby pochowanych.

Cmentarz Wojskowy w Wadowicach wraz z nieistniejącym Cmentarzem Wojennym nr 473 jest przykładem zniekształcania rzeczywistości historycznej przez podyktowane ideologią działania polityczne i administracyjne, najpierw poprzez przekształcenie systemu i miejsc pochówków poszczególnych osób i grup narodowościowych, następnie poprzez zatarcie śladów wydarzeń z lat 1918–1921 i wreszcie poprzez całkowitą zmianę układu Cmentarza w 1967 r., utrudniającą odtworzenie pierwotnego charakteru i wyglądu obiektu.

XVI. Wadowice – Cmentarz Wojenny nr 473 B - na Cmentarzu Izraelickim

Grobów – 42+11, pochowanych – 42+11, znanych – 38+11, nieznanymi – 4.

Ewidencja łączna z pochowaniami w latach 1918–1921 – pierwsza liczba w sumach oznacza pochowanych z I wojny światowej, druga pochowanych w latach późniejszych. W latach I wojny światowej pochowano tutaj:

1. **Nieznany** żołnierz armii austriackiej – zm. 14.11.1914 r.
2. **Nieznany** żołnierz armii austriackiej – zm. 25.11.1914 r.
3. dr Dawid **Borger** – 56 pułk piechoty – zm.28.01.1915 r.
4. szeregowy Jakób **Lederer** – 15 pułk piechoty – zm. 30.12.1915 r.
5. szeregowy Mikfa **Rozenstein** – 11 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 28.05.1915 r.
6. szeregowy Samuel **Jakobowicz** – 57 pułk piechoty – zm. 4.07.1915 r.
7. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Herc **Madow** (względnie **Aladow**) – 10 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 21.03.1915 r.
8. szeregowy Mendel **Lora** (względnie **Lord**) – 57 pułk piechoty – zm. 16.03.1915 r.
9. kanonier Józef **Seemann** – 11 pułk artylerii haubic polny (polowych) – zm. 17.03.1915 r.
10. **Nieznany** żołnierz armii austriackiej – zm. 14.11.1915 r.

11. **Nieznany** żołnierz armii austriackiej – zm. 14.11.1915 r.
12. szeregowy Jakób **Berkelhamer** – 20 pułk piechoty – zm. 8.04.1915 r.
13. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Samuel **Gerstler** - 9 pułk piechoty Honwedu (węgierskiej Obrony Krajowej) – zm. 29.04.1915 r.
14. rekrut Alter **Schächter** – PKU nr 58 Stanisławów (Powiatowa Komenda Uzupełnień – nazwa z czasów Polski niepodległej - poprawnie powinno być Komenda Uzupełnień 58 pułku piechoty) – zm. 12.04.1916 r.
15. rekrut Eyhram (Efraim ?) **Broidy** – PKU Kołomea (Powiatowa Komenda Uzupełnień Kołomyja – prawdopodobnie Komenda Uzupełnień jakiejś formacji rekrutowanej z powiatu kołomyjskiego) – zm. 16.03.1916 r.
16. szeregowy Dawid **Huber** – 20 pułk piechoty – zm. 2.03.1916 r.
17. szeregowy Zellel **Ornstein** – 20 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 3 kompania – zm. 18.05.1916 r.
18. cywilny Rosjanin Mendel **Drucker** – Rosjanin – zm. 12.12.1916 r.
19. sierżant Józef **Vogel** – 20 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 21.01.1917 r.
20. szeregowy Bewisch **Lasc** – 55 pułk piechoty – zm. 28.02.1917 r.
21. szeregowy Jakób **Distelmann** – 22 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 16.03.1917 r.
22. rekrut Berl **Wildermann** – PKU Stanisławów (Powiatowa Komenda Uzupełnień) – zm. 29.03.1917 r.
23. rekrut Leib **Hartman** – PKU Stanisławów (Powiatowa Komenda Uzupełnień) – zm. 28.05.1917 r.
24. strzelec Mendel **Hirschfeld** – 18 pułk strzelców – zm. 28.05.1917 r.
25. szeregowy Izaak **Eisenberg** – 57 pułk piechoty – zm. 27.05.1917 r.
26. rekrut Jakób **Pappo** – armia austriacka – zm. 5.06.1917 r.
27. cywilny robotnik Meier **Weissbart** – 105 kompania budowlana – zm. 20.05.1917 r.
28. szeregowy Jakób **Aiger** – 33 pułk strzelców, oddział sztabowy – zm. 28.06.1917 r.
29. dragon Moses **Boć** – 9 pułk dragonów – zm. 14.06.1917 r.
30. strzelec Abraham **Rosenrauch** – 18 batalion strzelców – zm. 11.07.1917 r.
31. szeregowy Simon **Schanzer** – Pułk strzelców, Konserwy, Fabryka (zapis niezbyt zrozumiały) – zm. 13.07.1917 r.
32. szeregowy Joel **Mehl** – 55 pułk piechoty – zm. 27.07.1917 r.
33. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Leib **Biener** – 20 pułk strzelców – zm. 27.07.1917 r.
34. szeregowy Baruch **Cipres** – Powiatowa Komenda Uzupełnień nr 15 (prawdopodobnie powinno być Komenda Uzupełnień 15 pułku piechoty) – zm. 14.08.1917 r.
35. szeregowy Chaim **Weinreb** recte **Weiss** – 18 pułk strzelców – zm. 28.08.1917 r.
36. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Joachim **Leider** – Autokolumna (czyli kolumna samochodowa) – zm. 4.10.1917 r.
37. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Markus **Hoffmann** – 22 pułk

- piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 3.02.1918 r.
38. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Aron **Grabkowitz** – 57 pułk piechoty – zm. 2.03.1918 r.
 39. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Leo **Landesmann** – 15 pułk piechoty – zm. 15.04.1918 r.
 40. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia - Landsturm) Leib Feiwel **Kalkstein** – 24 pułk piechoty – 15.04.1918 r.
 41. szeregowy Mortko Benkow **Flaszlei** – 173 pułk piechoty armii rosyjskiej – zm. 26.06.1918 r.
 42. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia – Landsturm) Siegmund **Koffler** – 22 pułk piechoty – zm. 28.06.1918 r.

Natomiast w latach wojen 1918–1920 na cmentarzu pochowano żołnierzy polskich z okresu walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej oraz jeńców - żołnierzy wojsk walczących wtedy z Polakami.

1. (43.) bolszewik Benjamin **Sołomiański** – ur. 1898 r. – zm. 25.02.1920 r.
2. (44.) kanonier Mayer **Schulz** – 11 pułk rosyjski – zm. 30.11.1918 r.
3. (45.) szeregowy Andrzej **Jenkner** – 12 pułk piechoty armii polskiej – zm. 6.04.1919 r.⁷
4. (46.) cywil Culik **Sandreis** – ur. 1863 r. – narodowości nie podano – zm. 23.08.1919 r.
5. (47.) Ukraińiec Wiktor **Weiss** – ur. 1872 r. - armia ukraińska – Oddział Sanitarny Kraków – zm. 6.09.1919 r.
6. (48.) podporucznik podlekarz Marek **Landsberg** – ur. 1898 r. - Oddział Sanitarny – zm. 7.09.1920 r.⁸
7. (49.) jeńiec bolszewicki Michał **Golstein** – 62 pułk piechoty armii bolszewickiej – ur. 1880 r. - zm. 3.11.1920 r.
8. (50.) jeńiec bolszewicki Benjamin **Abramowicz** -- 534 pułk piechoty armii bolszewickiej – ur. 1888 r. – zm. 7.11.1920 r.
9. (51.) jeńiec litewski Fafin **Kapurin** – zm. 22.11.1920 r.
10. (52.) jeńiec bolszewicki Michał **Garbowski** (względnie **Garbowicki**?) – 153 pułk piechoty armii bolszewickiej – ur. 1887 r. – zm. 24.11.1920 r.
11. (53.) jeńiec bolszewicki Izrael **Litich** – 223 pułk piechoty armii bolszewickiej – ur. 1887 r. – zm. 29.11.1920 r.

7 Brak jego nazwiska na liście strat 12 pp, figuruje natomiast w wydawnictwie *Lista strat wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1934, str. 307, poz. 13808.

8 Według *Listy strat Wojska Polskiego*, j.w., str. 468, poz. 21128 – podporucznik podlekarz Szpitala Wojskowego w Wadowicach.

Kwaterna – czy też zespół grobów wojennych – na cmentarzu izraelickim jest przykładem pochowań jednolitych wyznaniowo, ale wielonarodowościowych. Jak widać z przydziałów wojskowych pochowano tutaj Żydów – Polaków, Węgrów, Rosjan, najprawdopodobniej Czechów, Słowaków, a także z wielu innych krajów. Ustalenie, na ile – oprócz religii mojżeszowej – utożsamiali się oni z narodowością żydowską, na ile zaś z narodami krajów swojego pochodzenia, jest dzisiaj niemożliwe i najprawdopodobniej nie było możliwe także w latach ich zgonów. Zachodzące w diasporze izraelickiej procesy asymilacji, a z drugiej strony rozwijające się prądy syjonistyczne były w różnym stopniu nasilone w różnych krajach i regionach i w różnym stopniu oddziaływały na poszczególne osoby.

Nie można także przyjąć, że wśród pochowanych na innych cmentarzach wojennych w powiecie – szczególnie tych większych i przyszpitalnych – nie pochowano żadnego wyznawcy religii mojżeszowej. Cmentarz wadowicki właściwy był dla pochówków żołnierzy Izraelitów zmarłych w Wadowicach i ewentualnie w najbliższej okolicy (na obszarze działania wadowickiej Gminy Żydowskiej), natomiast przewożenie zwłok z dalszych części powiatu nie było praktykowane, a w warunkach utrudnień wojennych było szczególnie niedogodne.

XVII. Zator – Cmentarz Wojenny nr 463 - na Cmentarzu Parafialnym

Grobów – 16+1, pochowanych – 16+1, znanych – 10+1, nieznanymi 6.

Ewidencja łączna z pochowaniami w latach 1918–1921 – pierwsza liczba w sumach oznacza pochowanych z I wojny światowej, druga pochowanych w latach późniejszych.

1. **Nieznany** żołnierz – nieznanej armii – brak daty zgonu.
2. **Nieznany** żołnierz – nieznanej armii – brak daty zgonu.
3. szeregowy Józef **Maczak** – 71 pułk piechoty – zm. 10.03.1915 r.
4. szeregowy Michał **Wirnitzer** – 32 pułk piechoty – zm. 15.05.1915 r.
5. ułan Stefan **Pukisz** – 4 pułk ułanów pospolitego ruszenia – zm. 13.05.1915 r.
6. **Nieznany** żołnierz – nieznanej armii – brak daty zgonu.
7. (brak stopnia) Leon **Dziurkiewicz** – nieznanej armii – brak daty zgonu.
8. woźnica cywil Ignacy **Kłosiński** – armia austriacka – treny (taborzy) Wolbrom – zm. 28 (względnie 26).02.1915 r.
9. szeregowy Józef **Pokorny** – 8 pułk piechoty, 1 kompania – zm. 15.03.1915 r.
10. szeregowy Paweł **Żebro** – 31 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 13.05.1915 r.
11. **Nieznany** żołnierz – nieznanej armii – brak daty zgonu.
12. szeregowy Julian **Piela** – 56 pułk piechoty – zm. 20.03.1915 r.
13. **Nieznany** żołnierz – nieznanej armii – brak daty zgonu.

14. **Nieznany** żołnierz – armia rosyjska – brak daty zgonu.
15. szeregowy Stanisław **Rokowski** – 31 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – brak daty zgonu.
16. szeregowy Eugeniusz **Rutkowski** – 56 pułk piechoty – zm. 3.09.1915 r.
Oraz z dopisany później – i z racji określenia jako porucznik armii polskiej słusznie zaliczany do zmarłych w okresie 1918-1920 -
17. porucznik Rudolf **Jettmar** – armia polska – lat 29 – zm. 14.12.1918 r.⁹

Na cmentarzu w Zatorze groby o numerach 1-11 zgrupowane były w dwóch rzędach w południowo zachodnim narożniku, przy zachodnim ogrodzeniu cmentarza, grób numer 14 zlokalizowany był przy północnym ogrodzeniu w jego środkowej części, natomiast groby o numerach 12-13 oraz 15-17 rozrzucone były wśród innych w środku cmentarza. Duża liczba nieznanymi żołnierzy, w stosunku do ogólnej liczby pochowanych, w dodatku pochodzących z nieznanymi armii i o nieznanymi datami zgonów, może sugerować późne sporządzenie ewidencji dla cmentarza w Zatorze. Być może owi nieznanymi byli ofiarami pierwszego okresu wojny, kiedy w działania odpowiedzialnych za sprawy pochówków władz wkrađło się dużo chaosu. Z relacji wiadomo, że niektóre osoby spośród ludności i pracowników urzędów Zatora wskutek wiadomości o zbliżaniu się rosyjskich wojsk do Krakowa i Galicji Zachodniej ewakuowane zostały w głąb państwa austriackiego, m.in. do Styrii i Karyntii. Niektórzy spośród uciekinierów powrócili do Zatora dopiero pod koniec 1915 r. a nawet później.

Zgodnie z zastrzeżeniem uczynionym w początkowych akapitach niniejszego artykułu dotyczących ram czasowych i uwzględniania w znanych przypadkach żołnierzy z lat 1918-1920 konieczne wydaje się podanie jeszcze jednej informacji. W wydawnictwie *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918-1920* wymieniony jest na str. 588 pod poz. 26408 zmarły wskutek choroby w dniu

9 Rudolf Jettmar był absolwentem wadowickiego Gimnazjum – matura 15.06.1909 (uczeń 1901-1909) – informacje w kolejnych *Sprawozdaniach Dyrekcji Gimnazjum*, natomiast według opublikowanego w Krakowie w 2006 r. *Corpus studiosorum Universitatis Jagellonicae in saeculis XVIII-XX. Tomus III: E-J* – ur. w Zatorze w 1888 r., w latach 1909-1911 i 1912-1914 student Wydziału Prawa UJ, egzamin historyczno-prawny (pierwszy z trzech wymaganych egzaminów państwowych) zdał 29.10.1912 r., a absolutorium uzyskał 31.07.1914 r. Być może w roku akademickim 1911/12 – nie wykazany jako student – odbywał jednoroczną służbę wojskową w armii austriackiej. Z nieznanymi autorowi niniejszego artykułu przyczyny nazwisko porucznika R. Jettmara nie zostało odnotowane we wspomnianym wydawnictwie WBH *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918-1920*, można jedynie przypuszczać, że być może w chwili śmierci R. Jettmar nie był jeszcze zweryfikowany jako oficer WP, lub oficjalnie wcielony do polskich formacji.

22.04.1919 r. w nieodległym od Zatora Podolszu szeregowy Józef **Mrowiec** z 12 pułku piechoty. Sygnalizuję jego nazwisko przy omawianiu cmentarza w Zatorze, bowiem w archiwaliach po byłym Urzędzie Opieki nad Grobami Wojennymi nie ma żadnych informacji o cmentarzu czy grobach wojennych w Podolszu, a miejscowość ta należała i należy do parafii w Zatorze.

XVIII. Zawoja – Cmentarz Wojenny nr 432 – na Cmentarzu Parafialnym

Grobów – 3, pochowanych – 3, znanych -3.

1. finans (strażnik skarbowy) Franciszek **Zych** – 13 pułk piechoty – zm. 29.03.1916 r.¹⁰
2. szeregowy Jan **Salaciak** – 56 pułk piechoty – zm. 2.02.1917 r.
3. strzelec Klemens **Sulka** – 31 pułk strzelców – zm. 27.07.1917 r.

XIX. Zebrzydowice – Cmentarz Wojenny nr 474

Samodzielny cmentarz wojenny, przyszpitalny, powstał przy lazarecie polowym funkcjonującym w pierwszych miesiącach wojny w konwencie Bonifratrów.

Grobów – 42, pochowanych – 77, znanych – 71, nieznanymi – 6.

1. jednoroczny kapral (kapral z cenzusem uprawniającym do uzyskania stopnia oficera rezerwy) Józef **Sailer** – 2 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm.27.09.1914 r.
2. szeregowy Kazimierz **Gluz** – 56 pułk piechoty –zm. 27.09.1914 r.
3. szeregowy Ferdynand **Janes** (względnie **Jaues**) – 56 pułk piechoty – zm. 27.09.1914 r.
4. strzelec Franciszek **Tomassini** – 2 pułk cesarskich strzelców tyrolskich – zm. 27.09.1914 r.
5. szeregowy (brak imienia) **Pangeritsch** (względnie **Paugeritsch**) – 56 pułk piechoty – zm. 27.09.1914 r.
6. kapral Bernhold **Weigel** – 14 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 27.09.1914 r.
7. szeregowy zapasowy (rezerwy) Jan **Kubásek** – 4 pułk piechoty – zm. 29.09.1914 r.
8. szeregowy zapasowy (rezerwy) Janos **Michaly** – 16 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 27.09.1914 r.
9. szeregowy Antoni **Korinek** – 38 pułk piechoty – zm. 27.09.1914 r.
10. plutonowy Bartłomiej **Bacher** – 7 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr), 10 kompania – zm. 1.10.1914 r.
11. starszy szeregowy Franciszek **Wana** – 71 pułk piechoty – zm. 1.10.1914 r.
12. strzelec Richardo **Battisti** – 2 pułk cesarskich strzelców tyrolskich – zm. 1.10.1914 r.
13. szeregowy Franciszek **Jirek** – armia austriacka – zm. 1.10.1914 r.
14. kanonier Paul **Branikowicz** – pułk artylerii Dywizji Konnej – zm. 1.10.1914 r.
15. szeregowy Karol **Glatz** – 83 pułk piechoty – zm. 1.10.1914 r.
16. huzar Józef **Ramport** – 11 pułk huzarów – zm. 1.10.1914 r.

10 Dziwne wydaje się wpisanie stopnia administracyjnego zamiast wojskowego, ale po upływie 90. lat najprawdopodobniej nie uda się tego wyjaśnić.

17. wachmistrz żandarmerii Alois **Pollak** – 4 komenda żandarmerii Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 5.10.1914 r.
18. szeregowy Bazyli **Kramar** – 15 pułk piechoty, 2 kompania – zm. 5.10.1914 r.
19. szeregowy Lucko **Tkalec** – 31 batalion strzelców polnych (polowy) – zm. 5.10.1914 r.
20. kanonier Franciszek **Kalus** – 9 pułk artylerii polny (polowej) – zm. 5.10.1914 r.
21. szeregowy Stefan **Racz** – 34 pułk piechoty – zm. 5.10.1914 r.
22. szeregowy Franciszek **Nagy** – 39 pułk piechoty – zm. 5.10.1914 r.
23. szeregowy Emerich **Kaner** – 101 pułk piechoty – zm. 5.10.1914 r.
24. strzelec Mathias **Baumgartner** (względnie **Baugartner**) – 3 pułk cesarskich strzelców tyrolskich – zm. 10.10.1914 r.
25. strzelec Józef **Moser** – 3 pułk strzelców – zm. 5.10.1914 r.
26. szeregowy Józef **Szpara** – 40 pułk piechoty – zm. 8.10.1914 r.
27. szeregowy Jan **Bojczuk** – 58 pułk piechoty, 3 kompania – zm. 8.10.1914 r.
28. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Karoly **Husztar** – 13 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 8.10.1914 r.
29. szeregowy Franciszek **Kučera** – 8 pułk piechoty, 3 kompania – zm. 8.10.1914 r.
30. starszy szeregowy Marcin **Hermesa** – 16 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 8.10.1914 r.
31. szeregowy (brak imienia) **Csantos** – 34 pułk piechoty – zm. 8.10.1914 r.
32. saper Georg **Morshammer** – 14 batalion saperów, 4 kompania – zm. 10.10.1914 r.
33. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Andrzej **Kosalko** – 1 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 8.10.1914 r.
34. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Janos **Horwath** – 18 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 8.10.1914 r.
35. szeregowy Emil **Kwapil** – 17 batalion marszowy – zm. 8.10.1914 r.
36. szeregowy Henryk **Possegger** – 8 batalion strzelców – zm. 11.10.1914 r.
37. szeregowy Michał **Holyc** – 12 pułk piechoty – zm. 8.10.1914 r.
38. honwed (żołnierz węgierskiej Obrony Krajowej) Janos **Pumpler** – 18 pułk piechoty Honwedu (węgierska Obrona Krajowa) – zm. 8.10.1914 r.
39. woźnica Franciszek **Nowakowski** – armia austriacka – zm. 8.10.1914 r.
40. szeregowy Jakos **Ablinger** – 2 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 8.10.1914 r.
41. kanonier Ludwik **Doleżał** – 3 pułk artylerii polny (polowej), 2 bateria – zm. 16.10.1914 r.
42. szeregowy Rudolf **Nezdzil** – 25 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 8.10.1914 r.
43. dragon Franciszek **Tucek** – 15 pułk dragonów – zm. 8.10.1914 r.
44. szeregowy Jarisław **Kleiner** – 30 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 17.10.1914 r.
45. pospolitak (żołnierz pospolitego ruszenia – Landsturm) Jakób **Zcomek** – 40 pułk piechoty, 16 kompania – zm. 8.10.1914 r.

46. szeregowy Jakób **Cisek** – 40 pułk piechoty, 12 kompania – zm. 20.10.1914 r.
47. szeregowy Antoni **Krupski** – 40 pułk piechoty, 9 kompania – zm. 20.10.1914 r.
48. szeregowy Jan **Roschnek** – 40 pułk piechoty – zm. 20.10.1914 r.
49. szeregowy Jan **Engelbogen** – 26 pułk piechoty – zm. 20.10.1914 r.
50. szeregowy Joseph **Dolar** – 27 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 20.10.1914 r.
51. saper Georg **Wamser** – 2 batalion saperów, 6 kompania – 20.10.1914 r.
52. szeregowy Iwan **Moskal** – 2 batalion saperów – zm. 20.10.1914 r.
53. szeregowy Robert **Tröstf** – 21 pułk piechoty, 2 kompania – zm. 24.10.1914 r.
54. kapral Otto **Schimshaber** – 14 pułk piechoty Obrony Krajowej (Landwehr) – zm. 20.10.1914 r.
55. szeregowy Simon **Pirker** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
56. szeregowy Antoni **Geigerth** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
57. szeregowy Kość **Kostil** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
58. szeregowy Rudolf **Rauch** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
59. szeregowy Aleksander **Palzer** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
60. szeregowy Ignac **Farkas** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
61. szeregowy Franciszek **Frauendorfer** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
62. szeregowy Jan **Veren** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
63. szeregowy Franciszek **Snatnik** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
64. szeregowy Karol **Amu** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
65. szeregowy Andrzej **Tekaver** – 97 pułk piechoty, 3 kompania – zm. 5.11.1914 r.
66. szeregowy Aleksander **Essig** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
67. szeregowy Lajos **Rewiczki** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
68. szeregowy Andrzej **Raballora** – armia austriacka – zm. 20.10.1914 r.
69. oficer intendent Oskar **Horny** – intendentura – zm. 28.10.1914 r.
70. szeregowy Georg **Kronik** – armia austriacka – 14.11.1914 r.
71. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
72. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
73. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
74. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
75. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
76. **Nieznany** żołnierz – armia austriacka – zm. 14.11.1914 r.
77. sanitet (sanitariusz) Abraham **Goschies** F. **Korman** – armia austriacka – sanitet (oddział sanitarny) – zm. 16.11.1914 r.

Wśród pochowanych w Zebrzydowicach wyodrębniono wstępnie 11 Węgrów, ale być może w wyniku dalszych kwerend liczba ich zwiększy się. Brzmienie nazwisk i przydziały do formacji wskazują, że na cmentarzu pochowano także Polaków, Czechów czy Słowaków oraz co najmniej jednego Włocha z tzw. Górnej Adygi.

* * *

W niniejszym artykule autor świadomie unikał opisywania elementów austro-węgierskich sił zbrojnych oraz zwracania uwagi na dyslokację jednostek i aspekty ich składu narodowościowego. Bohaterami tekstu są polegli i zmarli żołnierze, tak, jak zanotowani zostali przed osiemdziesięciu-dziewięćdziesięciu laty. Tekst w zamysłu autora jest próbą przywrócenia tego zagadnienia do społecznej świadomości a w przyszłości posłuży do weryfikacji obecnego stanu zachowania grobów. Równocześnie artykuł zapoczątkowuje cykl publikacji o stratach wojennych mieszkańców ziemi wadowickiej, o stratach wadowickich jednostek wojskowych w latach wojen oraz o śladach zmagani wojennych w naszym regionie.

Autor pragnie podziękować za pomoc w gromadzeniu materiałów Panu mgr Andrzejowi Siwkowi – dyrektorowi Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków oraz pracownikom Archiwum Państwowego w Krakowie, zaś Panu prof. Jerzemu Drogomirowi za inspirujące rozmowy, potwierdzające wiele ustaleń i zachęcające do dalszego zgłębiania tematu. Równocześnie – w związku z podjęciem próby zebrania informacji o wszystkich mieszkańcach ziemi wadowickiej poległych i zmarłych w wyniku działań wojennych w latach 1914–1921 oraz 1939–1956 – bardzo proszę o przekazywanie danych dotyczących takich faktów na adres **Muzeum Tradycji Niepodległościowej Ziemi Wadowickiej**, ul. Mickiewicza 14, 34-100 Wadowice, względnie **Muzeum Miejskie** w Wadowicach, ul. Kościelna 4.